

AHMET EMİN YALMAN VE TÜRKİYE’DE LIBERAL DÜŞÜNCE

Şakir DİNÇŞAHİN*

AHMET EMİN YALMAN AND LIBERAL THOUGHT IN TURKEY

Öz

Liberalizm, kendi içinde çelişkiler barındıran bir ideoloji olarak bilinir. Liberallerin devlet-toplum ilişkileri, din, milliyetçilik, siyasal-ekonomi gibi alanlarda birbirinden farklı tutumlar benimsedikleri görülür. Liberal pozisyonun bu muğlâklığı, Türk-Osmanlı siyasal düşüncesinde de sıklıkla gündeme gelen bir husustur. Bu çalışmada Türkiye’de liberallerin devlet ile muhalefet arasında kalmışlıklarını, değişen, zaman zaman da kendiyile çelişen konumlarını, Ahmet Emin Yalman örneğinde inceleyeceğiz. Bu maksatla, Ahmet Emin Yalman’ın hayatı ve düşünce sistemini ele alırken aynı zamanda, Türkiye’de liberal düşüncenin tarihsel gelişimini de yansıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Ahmet Emin Yalman, Türk Düşünce Hayatı, Vatan Gazetesi.

Abstract

Liberalism is widely known for its internal inconsistencies. Liberals adopt divergent and sometimes conflicting attitudes towards state-society relations, religion, nationalism, and political economy. The ambiguous nature of liberal ideology has also triggered several discussions in Turkish-Ottoman political thought. In this study, the position of liberals in between the government and the opposition, and their changing and obscure politics are studied with reference to the life, times and ideas of Ahmet Emin Yalman. This also entails an analysis of the development of liberal thought in Turkey.

Key Words: Liberalism, Ahmet Emin Yalman, Turkish Political Thought, Vatan daily.

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, sdincsahin@yeditepe.edu.tr

1. Giriş

Modern ideolojilerin başlangıç noktası olan liberalizm, insanın doğası gereği iyi olduğunu varsayan, bireyi eski düzenin bağlarından kurtarmak üzere tasarlanmış ihtilalcı bir harekettir. Liberalizm bireyi dinin, aristokrasinin, monarşinin, devletin ve hatta mahallenin baskısından kurtarmayı, özgürleştirmeyi amaçlar. Birey özerk hareket etme, kendi kendini idare etme ve denetleme yeteneğine sahip olduğundan, bireyin tercih ve davranışlarına dışarıdan yapılacak her müdahale birey, toplum ve devlet için menfi sonuçlara yol açar.

Bireyin kurtuluşunu temin etmek maksadıyla liberalizmin benimsediği temel ilkeler arasında serbest piyasa ekonomisi, fırsat eşitliği ve liyakate dayalı bir toplumsal düzen ile bireyin temel hak ve özgürlüklerinin teminat altına alındığı bir anayasal sistemin kurulması yer alır. Bu temel ilkelerin hayata geçirilmesinde, klasik liberaller, devletin sürece müdahil olmasında bir “fayda” görmezken, modern liberaller, sınırlı bir devlet müdahalesinin elzem olduğunu iddia ederler. Buradaki temel çatışma, iyi bir yönetim ile katıksız ekonomik serbestiyet arasında cereyan eder. John Rawls ve J. M. Keynes gibi müdahalecilerin, Adam Smith ve Jeremy Bentham ekolünü devam ettiren Robert Nozick, Frederick A. Hayek ve Michael Friedman gibi serbestiyetçilerle birlikte liberal olarak anılmalarının ardında bu ayırım yatar (Berktaş, 2007).

Liberal pozisyonun muğlâklığı, Türk-Osmanlı siyasal düşüncesinde de sıklıkla gündeme gelen bir husustur. Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarma projeleri olarak bahsi edilen Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık akımlarının ortaya atıldığı günlerden bu yana, Türk siyasal düşüncesinde, doktrin ve ideolojileri sihirli kurtuluş reçeteleri olarak algılama eğilimi söz konusudur. Buna rağmen liberalizmin, hemen hiçbir dönemde bir “vatan kurtarma projesi” olarak kabul görmediği ve liberal aydınlara hemen her zaman şüphe ile yaklaşıldığı vurgulanmaya değer.

Bu durumun ortaya çıkmasında, liberallerin, devlet ve halk arasında uzlaştırıcı bir konumda yer almaları rol oynamış olabilir. Türk liberalleri bir taraftan bireyin temel hak ve özgürlükleri doğrultusunda devletin merkezî, bürokratik yapısının kırılması ve demokratikleşmesi için mücadele ederler ve böylelikle devlet ideolojisine yakın olan aydınlara ve grupların tepkisini çekerler. Öte taraftan, yukarıdan aşağı dahi olsa, modernleşmenin önemini ve nimetlerini geniş halk yığınlarına aktararak yeni rejimin savunuculuğunu yapmış gibi görülürler. Modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan muhafazakâr muhalefetin yumuşaması ve sisteme dâhil olmasında önemli bir rol oynarlar. Ancak bu rolleri ile

liberaller, muhalif muhafazakâr gruplarca şüphe ile karşılanırlar. Netice itibariyle liberaller, iktidar ve muhalefet arasında kalıp, ne iktidarın, ne de muhalefetin hüsnü kabulüne mazhar olurlar.¹

Liberallerin arada kalmışlıklarını gösteren bir başka husus, dinle olan ilişkileridir. Kökenleri itibariyle liberaller, dinsel otorite karşısında bireysel özgürlükleri ve bireyin din tahakkümünden kurtarılmasını, yani sekülerleşmeyi savunurlar. Ancak liberalizmin dinle olan ilişkisi bu söylediğimizden biraz daha çetrefillidir. Dinsel inanç ve pratiklerin, bireyin temel hak ve özgürlükleri arasında olduğu düşünüldüğünde, liberaller, dinin seküler yönetim modelleri tarafından sınırlandırılmasına da karşı çıkarlar. Böylece, seküler yaklaşımlarından dolayı köktenci kesimlerin eleştirilerine ve hatta husumetine maruz kalırlar. Buna karşın, bireyin dinsel inanç ve ifade özgürlüğünü savunurken, kendilerini, sekülerlere karşı köktenci kesimlerle aynı saflarda bulurlar (Karaveli, 2010). Sonuç olarak liberaller, din eksenli toplumsal kutuplaşmalarda, çoğu zaman iki karşıt cephenin çapraz ateşi altında kalırlar.

Bu arada kalmışlığın bir diğer örneğini milliyetçilik bahsinde yakalamak mümkündür. Liberalizm, özünde, monarşi ve aristokrasi karşıtı bir tutum benimser. Bu bakımdan, liberaller, halk temsilini esas alan milliyetçi hareketlere de destek olurlar (Tamir, 1995). Ulus-devlet modelinin kurulmasında, bir hayali cemaat olarak milletin tasavvur edilmesinde, liberal aydınları görmek mümkündür (Lind, 1994). Ancak, liberallerin milliyetçiliklerinde ırkçılık yoktur ve hatta ırkçılık karşıtı bir tutumdan bahsedilebilir. Bu bakımdan liberallerin, özellikle aşırı milliyetçiliğin yükseldiği dönemlerde milliyetçi gruplarla ideolojik çatışma hâlinde oldukları görülür.

Ekonomi politikası olarak Türk liberalleri Maliye Nazırı Cavit Bey ve Prens Sabahattin'den, Turgut Özal dönemine ve hatta Liberal Düşünce Topluluğu'na kadar serbestiyetçi bir tutum benimser (İnsel, 2005). Ancak serbest ekonomi uğruna çoğulculuğun feda edildiği dönemlerden bahsedilir. Liberal ekonominin pekişmesi hatırına, siyaseten otoriter dönemlere "tahammül" edilmesi, bazen de, demokratikleşme uğruna, temel demokratik hakların askıya alınması söz konusudur. Türkiye'de bazı liberaller, hayalini kurdukları demokrasinin tesisine katkıda bulunabileceği düşüncesiyle dahi olsa, askeri veya sivil otoriter yönetimleri desteklemişlerdir.

¹ Türkiye'de cumhuriyetçi liberalizm tartışmaları için bakınız Kadioğlu (2007) ve Özavcı (2012).

Bu çalışmada Türkiye’de liberallerin devlet ile muhalefet arasında kalmışlıklarını, değişen, zaman zaman da kendiyile çelişen konumlarını, Ahmet Emin Yalman örneğinde inceleyeceğiz. Bu maksatla, Ahmet Emin Yalman’ın hayatı ve düşünce sistemini ele alırken aynı zamanda, Türkiye’de liberal düşüncenin tarihsel gelişimini de yansıtmaya çalışacağız.

2. Ahmet Emin Yalman’ın Hayatı ve Liberal Düşünce Sistemi

1888’de Selanik’te orta halli bir memur ailesinin oğlu olarak doğan Yalman, hem geleneksel hem de modern kurumlarda eğitim görür. Yalman’ın Selanik’teki Rufai Tekkesi’nde başlayan eğitimi, Feyzîsübyan Mektebi’nde devam eder. Daha sonra, dört yıl boyunca, Askeri Rüşdiye’ye devam ettiği halde, lise eğitimini Selanik ve Beyoğlu Alman Mektebi’nde tamamlar. Yalman’ın yüksek öğrenimi ise daha uzun bir döneme yayılır. Önce İstanbul Hukuk Mektebi’nde okuyan Yalman, Maarif Vekâleti’nin (Eğitim Bakanlığı) bursuyla Columbia Üniversitesi’nde Tarih, Sosyoloji ve Gazetecilik alanlarında lisans ve doktora çalışmaları yapar. Türkiye’de modern gazetecilik anlayışının ortaya çıkmasına ve liberal düşüncenin pekişmesine yaptığı katkılarla, Türk düşünce tarihinde önemli bir yere haiz olur.

Gazetecilik kariyerine dokuz yaşında çıkardığı Niyet gazetesi ile başlayan Yalman’ın ilk profesyonel gazetecilik deneyimi, Mihran Bey’in Sabah gazetesidir. Bundan başka Tanin ve İkdâm gazetelerinde çalışan Yalman, yurt dışında yayımlanan pek çok gazete de Türkiye yazıları gönderir. Ayrıca, eğitimi için Amerika’da bulunduğu dönemde, çok sayıda yerel gazetede stajyer ve yazar olarak çalışır. Doktora tezi, Türkiye’de basın ve kalkınma konusunda olup, başlığı ‘Modern Türkiye’nin Gelişiminin Basın Yoluyla Ölçülmesi’dir (Yalman, 1914). Bu tez için, II. Mahmud döneminde yayımlanmaya başlanan ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi’den başlayarak, Osmanlı’da basının nasıl bir gelişim izlediğini inceleyen Yalman, gazetelerin saltanat iradesinin sınırlandırılmasında oynadıkları önemli rol üzerinde durur. Abdülhamit döneminde bile muhalif gazeteler yurtdışından yayımlanarak ülkede okunmaya devam ederler. Yalman’a göre bir taraftan ülke dağılmaktadır, diğer taraftan ise, gazetelerle yayılan düşünce ve projelerle çoğulcu bir yeniden inşa çalışması başlamıştır. Bu yıkım ve yeniden inşa süreci, 1908 devrimi sonrasında da devam eder. Yalman umutludur ve ülkesi için Prens Sabahattin çizgisinde liberal bir kurtuluş yolu görmektedir:

Eski nizam, on sekizinci yüzyılın başından itibaren silkelenip, şartlara göre artıp azalan bir ivme ile kendini yeni koşullara adapte etmeye başladı. Bunun için ödenen bedel dağılma, toprak kaybı, keyfi idareler ile eğitilmiş ya da eğitimsiz sadece kendiyile meşgul tiplerin ortaya çıkması oldu.

Şimdi, emperyal yükümlülüklerde bir hafifleme meydana geldi. Eski düzenin yıkılması büyük oranda tamamlandı. O halde yeni bir dönem başlatılabilir. Bu yeni dönem artı-değerin yaratılıp organize edileceği kapitalist bir kalkınma dönemi olacak. Bu dönemde etkin bir kapitalist rejimin tüm olumsuzları görülecektir. Bu hususta basın idealizminden ve erdemlerinden tavizler vermek zorunda kalacaktır.

Ancak buna karşılık istikrar elde edilecektir. Ve istikrar Türkiye'nin artı değer ve itibar kazanmak için ihtiyaç duyduğu şeydir (Yalman, 1914: 139-140).²

Yalman'ın, Amerika'dan döndüğü dönemde, üzerinde durulması gereken en önemli mesleki başarısı veyahut deneyimi, Birinci Dünya Savaşı boyunca iktidardaki İttihat Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Tanin gazetesinin savaş muhabiri olarak görev almış olması ve bu sıfatla pek çok cepheyi gezip izlenimlerini yazma imkânı bulmuş olmasıdır. Batı Cephesi'nde keşif uçağı ile yaptığı bir uçuş sırasında gördüklerini anlatırken kullandığı ifadeler, bir liberalin savaşa bakışını yansıtır:

İki tarafa birden havadan bakınca, her ikisinin de aynı şursuzluğun kurban ve esirleri olduğu döğüşenlerin kendi harp mekanizmalarının, iradesiz aletleri oldukları hatıra geliyordu. Bunların hepsi de aynı nevi insanlardı. Düşünecek bir evleri,

² Yazarın çevirisi. İngilizce orijinal metin şöyledir: "At the beginning of the eighteenth century the old established system was shaken off and begun to adjust itself, under various circumstances and auspices, and with varying speed to new conditions. The price paid was disintegration, territorial loss, arbitrary government, and the appearance of non-social types on both extremes, both among the best and the least educated classes. Now, the imperial burden has been so far lightened, and the destruction of the old order so generally accomplished, that a new era can be ushered in. This will primarily one of capitalistic development, in which surplus will be produced and organized. In the coming era all the disadvantages of an active capitalistic regime will be apparent. The press will have to forfeit some of its idealism, and some of its virtues. The advantage to be achieved in return will be stability. And stability is what Turkey needs for obtaining surplus and prestige."

sevdikleri vardı. Genç hayatlarını tabii sonuna kadar yaşayabilmek, türlü türlü emellerini gerçekleştirmek arzusunu paylaşıyorlardı. Kendilerini ayıran küçük ihtiraslar, nefretler, ölümün yarattığı müşterek ve ebedi kardeşlik âlemi içinde her an parça parça eriyordu. Taraflardan ikisi de kör ve şuursuz olmakta birbirinden farksızdı (Yalman, 1970a: 227-228).

Yalman, Tanin'deki savaş muhabirliğinden sonra, Sabah gazetesinde başyazar olur. Fransa'da yaşayan bir Ermeni'nin sahibi olduğu gazetede, savaş yolsuzluklarını eleştiren yazılar kaleme alır. Beklenenin aksine, savaş zenginleri, vagon ticareti ve yolsuzluklar üzerine yazdığı yazılar hükümetin tepkisini çekmez. 1918 yılına gelindiğinde, Ziya Gökalp'ın verdiği siyasi destek sayesinde, Vakit gazetesini çıkarmaya başlar. Savaş yolsuzlukları ve firari askerlerin yarattığı kaotik ortamı eleştiren makaleler kaleme alır. Amerika'da geçirdiği yılların bir sonucu olarak, İngiltere ve Fransa'ya karşı Amerika ile ittifak edilmesini öneren yazılar yazar. İstanbul'da kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden biri olur. Bu üyeliği, daha sonraları, Amerikan mandacısı olarak bilinmesine neden olacaktır (Ambarcıoğlu, 1945). Sultana ve hükümetine karşı muhalif tutumunu devam ettirmesi üzerine, 1918 yılında Kütahya'ya sürgüne gönderilir.

Kütahya'da üç ay kadar kaldıktan sonra, İstanbul'a geri döner. Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı ordusundan ayrılarak Anadolu'da milli bir mücadele başlatma gayreti içinde olduğu haberini alıp, bu harekete yakın duran İstanbul gazetecileri arasında yer alır. Ancak bu yakınlığı, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgali sonrasında, Malta'ya sürgün edilen Osmanlı aydın ve devlet adamları arasında yer almasına sebep olur.

Malta dönüşünde, milli mücadeleye yakınlığı devam eder. Ankara ve cephe gerisindeki şehirleri dolaşarak görüşmeler yapar. Yazılarında milli mücadeleye destek verir. Cumhuriyet döneminde Vatan gazetesini kurar. Hilafetin kaldırılmasından önce, Mustafa Kemal'in görüşerek hilafet karşısı bir basın kampanyası yapılmasını istediği yedi başyazardan biri olur. İşlevsiz hâle gelmiş Osmanlı kurumlarının yerine, halk iradesini, yani milli iradeyi ön plana çıkaran Cumhuriyet rejimine taraf olur. Yalman'ın bu tutumunda, Cumhuriyetin bireyi, temel hak ve hürriyetleri temel alan, liberal bir çizgide ilerleyeceği umudu rol oynamış olabilir. Gerçekten de, cumhuriyetin kuruluşunu, imparatorluğun son dönemine kıyasla daha özgürlükçü bir dönemin izlediği söylenebilir.

Cumhuriyet'in nispeten liberal ilk dönemlerinde, liberal muhalifler, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurarlar. (Zürcher, [1995] 2003: 245-246). İlerici, cumhuriyetçi ancak siyaset ve ekonomi hayatında daha liberal bir politika öne süren TCF, kısa süre sonra rejim karşıtı köktenci muhafazakâr kesimler tarafından kuşatılır. İşte, bu noktada, liberallerin dinle olan çetrefilli ilişkisi gündeme gelir. Özü itibarıyla, rejim karşıtı olmamalarına rağmen, terakkiperverler, 'partimiz dini inançlara saygılıdır' gibi bir prensipten ötürü, rejim karşıtı köktenci kesimlerin cazibe merkezi, muhalefet odağı hâline gelir. 1925 Şeyh Sait İsyanı sonrasında TCF kapatılır ve Takriri Sükûn kanunlarıyla daha otoriter bir yönetim anlayışı benimsenir (Zürcher, 2003). Buna karşılık, Ahmed Emin Yalman ve gazetesi Vakit, Şeyh Sait İsyanı sonrası izlenen otoriter politikaya karşı eleştirel bir tutum takınır. Bu tutum Ahmet Emin Yalman ve ortağı Ahmet Şükrü Esmer'in Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmasıyla sonuçlanır. Mahkeme bu iki gazeteciyi serbest bıraksa da gazeteleri Vakit kapatılır.

Böylece, hem liberal düşünce için, hem de Ahmed Emin Yalman için bir suskunluk dönemi başlar. Devrimlerin pekişmesi amacıyla, bu müddet zarfında her türlü muhalefet susturulur ve bu dönem, 1929 buhranından sonra liberal ekonomik politikalar önermek üzere liberal bir partinin kuruluşunun tekrar gündeme gelmesine kadar sürer. 1930 yılında, Kemalist kadro arasından bir grup tarafından Serbest Fırka kurulur (Yetkin, 1982). Bunlar arasında, özellikle Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu'ndan bahsetmek gerekir. Okyar'ın başkanlığında kurulan parti, yerel yönetimleri güçlendirmeyi, özel teşebbüsü teşvik etmeyi ve dış ticareti serbestleştirmeyi amaçlar. Özel sektör tarafından yapılabildiği sürece devletin iktisadi teşekkül oluşturmaya karşı çıkar. Partinin diğer önemli ismi Ağaoğlu, o güne değin, devletçi politikaları savunmuş bir politikacı iken, Serbest Fırka döneminde liberal politikalar benimser. CHP'nin izlediği iktisat politikalarının sert muhaliflerinden olur (Coşar, 2004: 74-76). Ancak Serbest Fırka, köktenci muhafazakârların veya rejim karşıtlığının odağı hâline gelmesinden ötürü kendi kurucuları tarafından kapatılır.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki liberal açılımın 1925'te Takriri Sükûn ile sonlanması gibi, Serbest Fırka teşebbüsü de arzu edilenin aksi yönünde yeni bir otoriter dalga yaratır. Çünkü Serbest Fırka ve aynı dönemde meydana gelen Menemen Olayı, Kemalist çevrede bir buhrana yol açar (Ahmad, 1993:60). İnkılapların henüz Batı vilayetlerinde bile yerleşmiş olduğunu gören Kemalist devrimciler, devrime meşruiyet ve toplumsal destek tabanı yaratmak üzere, devletin baskı araçlarının yanı

sıra ideolojik aygıtların (Althusser, 1994: 33-34) da kullanılması gerektiğinin farkına varırlar. Böylece diyanet işleri, halk evleri, matbuat kanunu gibi araçlarla halka yeni rejim anlatılmaya başlanır. Bu süreç, rejimle uyumlu bir dinin, aile yapısının, eğitim modelinin ve basın sektörünün oluşturulmasını gerektirir.

Rejimin tehdit altında olduğu düşünölen bu baskıcı dönemde, Ahmet Emin Yalman gazetecilik mesleğine verdiği zorunlu molaya devam etmek durumundadır. 1925 ve 1935 yılları arasında on yıl boyunca başka işler yapmak zorunda kalır. 1935 yılında, Atatürk'le bir akşam yemeğinde tesadüfen karşılaşmalarının neticesinde, rejim aleyhinde yazmama sözü karşılığında tekrar gazeteciliğe döner ve Tan gazetesi ortakları arasında yer alır. Hakikaten de, Yalman'ın bu dönemde, yeni rejim hakkında yazdığı yazılarda daha tedbirli olduğu görülür. Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü üzerine yazdığı 'Gerçekleşen Rüya' kitabı şöyle başlar:

...Bu rüya o zaman çok, çok uzak görünüyordu. Fakat Türk milleti Atatürk gibi dehalı bir rehber buldu ve uzak rüyayı gerçekleştirdi. Bu sayede milletimiz yalnız kendi mukadderatını hâkimiyeti altına almak ve yüksek ölçülere uygun bir hale getirmek imkânına kavuşmakla kalmamıştır. Tarihin her devrinde yeni yeni yollar açtığı gibi, bugün de insanlık içine yepyeni çığırılar açabilecek bir mevkie gelmiştir. Bu tarihi rolü tamamlıyabilmemiz için Atatürk bize en yüksek idealleri göstermiştir. Hayatımızın her safhasını bu ideallere uygun bir hale getirmeye çalışmak her Türk vatandaşının tabii bir vazifesidir (Yalman, 1938:4).

Ancak Ahmet Emin Yalman bunları yazmakla yetinmez. Kitabın ilerleyen kısımlarında, Kemalizm ile liberalizmi birbirine uyumlu hâle getirmeye çalışır. Esasen kitabın yazıldığı 1938 yılından önce, CHP'nin devletçi, faşist-korporatist ideolojiye yakın olan isimleri, Atatürk tarafından partiden ve ülke yönetiminden uzaklaştırılırlar. Celal Bayar'ın başbakan olarak atanmasından sonra, Kemalist rejimin liberal bir nitelik kazanacağı iddia edilmektedir. Ahmed Emin Yalman, bu hâleti ruhiye içinde, siyasal alanda eleştirel düşüncenin önünün açılmasının rejim lehine olacağını iddia eder:

Büyük Türk ailesinin fertleri, on beş sene evvelki hareket noktasının ölçüsünü hiçbir zaman gözden kaybetmezler. Başarısız işlere tam hakkını verirler. Fakat rejimi benimseyenler, kendilerine düşen vazifeyi, yalnız yapıları methetmek ve parlak göstermek diye kabul edemezler. Tenkit

etmek ve daha iyiyi aramak rolünü, eski sistem fırkacılık ve politikacılık âleminde olduğu gibi rejim haricinde kalanlara bırakamazlar. Müspet tenkit; rejim çerçevesi içinde işleyen mekanizmalardan biri olmalıdır (Yalman, 1938: 36).

Yalman'ın, Kemalizme liberal bir içerik kazandırma gayreti, devletçilik ve kırtasiyecilik eleştirilerinde de görülür. Cumhuriyeti gerçekleşen rüya diye nitelerken, aynı zamanda, gerçekleşmesini umduğu cumhuriyet projesini de tasvir eder. Bu projede, liyakatin esas alındığı liberal bir insan kaynakları politikası benimsenmelidir:

Şu var ki böyle nazik ve çetin bir vaziyette ilerlemeye hiç bir şekilde hatır, gönül, şahsi tesir karışmamalı ve yalnız memleket ölçüsü ile meziyet ve hizmet esas tutulmalıdır. Bu esastan en küçük bir inhıraf, en basit bir arkadaşlık gayreti ve himaye meylli, muvazeneyi bozabilir (Yalman, 1938: 94).

Böylelikle, siyasal ve ekonomik hayatta daha verimli bir işbölümünü telkin ettikten sonra, kırtasiyeciliğin azaltılması ve devlet iktisadi teşebbüslerinin serbest piyasa mantığı içinde çalışması gerektiğinin altını çizer:

Kırtasiyeciliğin ölü hareketlerine ve akim merkezîyet sistemine nihayet verilip umumi hayata geniş bir emniyet ruhu, temerküz etmiş salâhiyet ve mesuliyet esası sokulacak olursa makine üzerindeki büyük yük kalkar, rasyonel teknik sayesinde daha az adamla iş görmek ve herkese doyuracak maaş vermek imkânı hâsıl olur (Yalman, 1938: 95).

...Devlet sermayesiyle işliyen müesseselere gelince bunların muvaffakiyeti bir devlet dairesi değil, bir ticaret sahası diye telakki edilmelerine bağlıdır. Bu müesseseler ancak bu suretle verimli bir şekilde çalışabilirler, maliyeti ucuzlatırlar, maaş sahiplerinin eline geçen paranın iştirâ kudretini arttırlar... Bunların muvaffakiyetini memleket namına ve kendimiz namına istiyorsak onların kırtasiyeleşmesini değil, devlet mekanizmalarının ticari müesseselere benzer bir hale gelmesini hedef tutmak lazımdır (Yalman, 1938: 96).

Ancak Kemalist rejimin tekrar liberalleşmesi projesi, Kemal Atatürk'ün ölümüyle birlikte son bulur. Atatürk'ün ölümünden hemen bir gün sonra, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından oybirliğiyle cumhurbaşkanı olarak seçilir. İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra, 26 Aralık'ta yapılan Cumhuriyet Halk Partisi

Olağanüstü Kurultayında, Atatürk partinin ‘Kurucu ve Ebedî Lideri’, İnönü ise ‘Millî Şef’ ilan edilir. Böylelikle 1946 yılına kadar sürecek ‘Millî Şef Dönemi’ başlar. Bu unvanlar İnönü’nün CHP’yi, İtalya’daki Faşist Parti’ye ya da Almanya’daki Nazi Partisi’ne benzetmeye çalıştığı iddialarını gündeme getirir (Ahmad, 2007: 117-118).

Ahmed Emin Yalman, bu dönemde tekrar katılaştıran rejimi eleştirmeye devam eder. 5 Aralık 1941 ve 18 Ocak 1942 tarihleri arasında, ‘Berraklığa Doğru’ başlığını taşıyan bir yazı dizisi yayımlar. Vatan gazetesinin bir süre kapanmasına yol açan bu yazılarında, tek partili yönetim tarzını eleştirir. Cumhuriyet rejiminin tek partili olamayacağını, tek partili olursa diktatörlük gibi görüleceğini belirttiği yazılarında, parti yerine ‘halk grubu’ ifadesini önerir. Ona göre, siyasal partiler, sosyal sınıf ve farklılıkları temsil etmektedir ve bu sınıflar henüz Türkiye’de oluşmadığından parti tabirinin kullanılması doğru değildir. Bu düşüncelerine bakarak, Yalman’ın gerçekten siyasal partilere karşı olduğu iddia edilebilir (Demirci, 2005: 478). Ancak bunları yazarken, tek parti dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin siyasal parti bile olmaktan uzak olduğu ve Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği gibi sosyal sınıf ve farklılıkları temsil edemediği ya da buna engel olduğu gibi bir eleştiri getirdiği yorumu da çıkarılabilir. Yalman’ın kendi ifadesiyle:

Cumhuriyet Halk Partisi adı tamamen yanlıştır. Zararlı fikirler uyandırmıya da müsaittir. Parti bir ayrılığın ifadesidir. Hâlbuki Halk Partisi, millî bir program ve millî emeller etrafında hepimizi birleştiren millî bir teşekküldür. Birleştirici bir kuvvete ayırıcı bir isim vermenin ne manası vardır?

Ortada tek parti bulununca, arkadan diğer parti gelecek diye bir his uyandırır. Bu parti bulunmayınca da devlet sistemimiz yanlış olarak diktatörlük diye tasnif edilir.

...Bugün başka memleketlerdeki parti hatalarından uzak kalmıya açıktan açığa cesaret edemezsek ve ihtiyaç neticesinde vücade getirdiğimiz millî teşekküle (Millî Cumhuriyet Halk Grubu) diye birleştirici bir isim verecek yerde, ayırıcı olan Parti adını vermekte ısrar edersek, hariçte bulunanlar, Ebedî Şef’in o zaman işaret ettiği gibi mülahazalar neticesinde, şu hükme varabilirler: Bu sistem henüz tamamlanmamıştır. Ortada bir parti olduğuna göre, ancak bir veya fazla parti daha kurulunca tamamlanacak (Yalman, 1957: 22-23).

Ahmet Emin Yalman’ın Millî Şef Dönemi’nde iktidara yönelttiği eleştiriler bununla da sınırlı değildir. İfade ve eleştirel düşünce özgürlüğü

konusunda da bir gerilemenin yaşandığını, oysa ilerlemenin ancak olumlu eleştirilerle mümkün olacağını altını bir kez daha çizer:

İlk Büyük Millet Meclisinde halkın sesini hakiki işittik. Harici tehlike, zamanında tenkid seslerinin bu kadar yükselmesine üzüldüğümüz dakikalar oldu. Fakat bu serbest ruh, daima hayırlı bir şevk ve kudret membaı hizmetini gördü. En müşkül dakikalarda bile memleketin kurtuluşuna ait faaliyetlere kuvvetli bir destek teşkil etti. Faydaları mahzurlarını binlerce kere aştı. Bu kadar ağır ve çetin bir imtihandan geçen bir gidişi neden devamlı surette kendimize mal edemedik? (Yalman, 1957: 16).

Memleketimizin en büyük felaketi müsbet tenkidin noksanı ve yıkıcı tenkidin bolluğudur. Bu yüzden işlerimiz istikrarsızlıktan ve şahsi ölçülere tabi olmaktan kurtulamıyor (Yalman, 1957: 25).
...Hatalar memleket sevgisinin tesiriyle ve iyi niyetle yapılmıştır. Fakat herhalde bir an evvel tashih edilmeğe muhtaçtır (Yalman, 1957: 28).

Ahmet Emin Yalman'a göre bu dönemde belki iyi niyetle yapılan ama düzeltilmesi gereken hataların başında uzmanlaşmanın, liyakatin esas alındığı bir atama ve yükselme modelinin hâla benimsenememiş olmasıdır:

...İyi örnekle, vatani menfaat esasına ve meziyete dayanan sıkı bir seçme sistemiyle bu memlekette feragati, fedakârlığı, hayatta gaye diye maddi haz yerine manevi haz aramağı, makbul bir sistem, adeta günün modası haline koymak mümkündür. Vurguncuyu, anaforcuyu, huluskarı layık oldukları iğrenç mevkie indirmek her memlekette kolaydır. Cemiyetin içindeki temiz mayaya buna müsaittir. Halkın hakiki ruhu; gelip geçen fena idarelerin bütün gayretlerine, namussuzluğa ve vicdansızlığa ikramiye vermek hususundaki bütün ıstıraplarına rağmen bozulmamıştır. Berraklığın bu aydın ve verimli sahasına kavuşmak, para meselesi değildir, ince bir ihtisas meselesi de değildir. Sırf bunu akla koyup ve tespit edip azimle, cüretle, hatır ve gönül sızmaz neviden iyi ölçülerle işe sarılmak meselesidir (Yalman, 1957: 32-33).

Ahmet Emin Yalman, 'Berraklığa Doğru' yazılarında, Milli Şef Dönemi'nin katı laikçi politikalarını eleştirerek, liberal-Kemalist 'ılımlı İslam' anlayışını gündeme getirir. Kemalist, liberal ve ılımlı İslam kavramları günümüzde birbiri ile çelişen, çatışan kavramlar ya da akımlar olarak biliniyor olsa da, Ahmet Emin Yalman, Cumhuriyet rejimi ile

çatışmayan bir İslam yorumu ve dini değerlerle çatışmayan liberal bir Kemalizm yorumu ortaya koyar. Bu yorumda hem katı laikçiliği, hem de dinsel muhafazakârlığı eleştirmeyi ihmal etmez:

Türk inkılâbı, dini taassubu ve buna dayanan her şeyi ezmiştir. Dini; siyasetin, cehaletin ve menfaatin aleti olmaktan kurtarmıştır. Bunu yaparken, vatandaşların dini kanaatlerine saygı göstermiş, yalnız mazinin fena izlerini gidermek için dini müesseselere bir nevi içtimai karentina geçirmek zaruretini duymuştur. Bu esnada her şeyden evvel mahzurlarını defetmek ihtiyacıyla hareket edilmiş, bir takım faydalar ve nimetler ister istemez ihmale uğratılmıştır.

Fakat şimdi artık fayda ve nimetleri ele almak zamanı gelmiştir. İslam dininin insanca ölçülerle çok yüksek ve asil esaslarını; eskiden cansız ve tesirsiz şekilde belletilen akide ve usullerinden ayırmak, bunlardan yeni Türk nesillerinin istifadesini mümkün kılmak ve aynı zamanda akla ve insanlık ideallerine uygun bir dini sistem arayanların gözü önüne bunları en sade şekilde sermek mümkündür (Yalman, 1957: 56).

...Müslümanlık benim ferdi ve milli mücadelelerimde yardımcı bir kuvvettir. Bunun yeniden yobazların, menfaat sahiplerinin, politikacıların eline düşerek aklın ışığını körletmek, ihtiras uyandırmak, nefse olan güveni keserek meskenet yaratmak için suiistimale uğramasına razı olmam ve meydan vermem. Müslümanlık geriletici bir kuvvet değildir, bir inkılâp kuvvetidir. Ben de ona inkılâbımın iyileştirici ve yükseltici amilleri arasında yer veririm (Yalman, 1957: 62).

Milli Şef dönemine dair yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de, bu dönemde izlenen dış politika ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı'nda izlenen politikalara bakılacak olduğunda, İnönü'nün savaş sırasında her ne pahasına olursa olsun, Türkiye'yi savaş dışında tutmayı hedefleyen bir politika takip ettiği görülür (Deringil, 1994). Ancak bu "savaş dışı kalma" politikası, savaşın seyrine göre, Türkiye'nin tuttuğu tarafı değiştirmesine neden olur. Savaşın ilk döneminde İngiliz ve Fransızların kazanacağını uman ve bir İtalyan ya da Alman saldırısından çekinen hükümet, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Ankara'da bir ittifak anlaşması imzalar. Ancak Almanya'nın savaşta öne geçmesi ile birlikte, 18 Haziran 1941'de, bu sefer Almanya ile bir saldırmazlık anlaşması imzalanır.

Bu anlaşmayı takiben hükümet, hem yurt genelinde hem de diplomaside Nazi yanlısı politikalar izlemeye başlar. Örneğin Türkiye, 1936 Montrö

Boğazlar Sözleşmesi'ne rağmen, Alman donanma gemilerinin gizlice Boğazlardan geçmesine izin verir.³ Türkiye ayrıca, Alman askeri sanayinin en büyük krom tedarikçisi olur. Hükümet politikalarının tasarlanıp uygulanmasında ırkçılık doğal bir unsur hâline gelir. Bu durum, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun, 5 Ağustos 1942'de, Meclis'te kabinesinin programını açıklarken sarf ettiği şu sözlerle açıklık kazanır: "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir" (Saraçoğlu, 1942: 24-25). Bu dönemde, Türk hükümeti, Nazi rejiminin anti-semitizminden de etkilenecek azınlıklara, özellikle de Yahudi azınlığa karşı çeşitli kanunlar çıkarır. Örneğin Varlık Vergisi'yle Türkiyeli gayri-Müslimler, gelirlerine oranla aşırı yüksek meblağlarda vergiler ödemek zorunda bırakılırlar.⁴ Belirlenen vergileri ödeyemeyenler, Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarına gönderilirler (Akar, 2000). Varlık Vergisi'nin kaldırıldığı 1943 yılına kadar bu kamplarda çalışmak zorunda bırakılırlar. Kamplar Nazi ordusunun Stalingrad'da Sovyetler tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra kapatılır (Ahmad, 2007: 121). Ancak Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen azınlıklar, "güvenilmez etnik unsurlardan" olmayı sürdürürler. Azınlıkları denetim altında tutmak isteyen hükümet, on sekiz yaşın üzerindeki gayri-Müslim erkeklerin askere alınmasını şart koşan bir kanun çıkarır (İlmen, 1998: 11-17). Bu askerler amele taburlarına gönderilirler. Hükümet yurtdışında yaşayıp, Türkiye'ye göç etmek isteyen Osmanlı Yahudileri hakkında da dikkatlidir. Başbakanlık arşivinde son dönemde yapılan araştırmalar, 1941 ve 1943 yılları arasında binlerce Osmanlı Yahudisinin

³ Alman donanma gemilerinin, 5 Haziran 1944'te Türk Boğazlarından geçişine izin verildiğinde Türkiye-İngiltere ilişkileri gerilir. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu gerilimi azaltmak için istifa etmek zorunda kalır. Bakınız Esmer ve Sander (1969:195).

⁴ Hükümet Varlık Vergisi'ni savaş koşullarında haksız kazanç elde edenleri vergilendirmek amacıyla çıkarır. Ancak pratikte bu vergi sadece Türkiye'deki azınlık gruplarını, özellikle de Yahudi azınlığı hedefler. Her bir vatandaşın ödeyeceği vergi miktarını belirleyen vergi komisyonları, üç etnik kategori belirler: Müslümanlar, gayrimüslimler ve dönmeler. Gayrimüslimler ve dönmeler Müslümanlara göre daha yüksek vergiler ödemek zorunda bırakılır. Varlık Vergisi hakkında sosyolojik bir inceleme için bakınız Aktar (1999). Bu dönemde, İstanbul Hazine Defterdarı olarak çalışmış Faik Ökte "Varlık Vergisi Faciası" başlıklı kitabında Varlık Vergisi'nin "yıkıcı etkilerinden" bahseder (Ökte, 1951).

Türk vatandaşlığından çıkarıldığını göstermektedir (Guttstadt, 2006: 50-56). Son olarak, bu yıllarda, Türkiye'deki Nazi yanlısı ve ırkçı yayınların sayısı artar. Bu yayınlar arasında *Orhun*, *Atsız*, *Bozkurt*, *Gökbörü*, *Tanrıdağ*, *Çınaraltı*, *Türk Yurdu*, *Millet*, *Bayrak*, *Kızilelma*, *Serdengeçti*, ve *Büyükdoğu* dergileri vardır. Bu dergiler, Kafkaslara ve Orta Asya'ya dağılmış Türk ırkını bir araya getirmek için, Türkiye'nin Nazi Almanyasıyla işbirliği yapması gerektiği görüşünü yayar.

Buna karşın, Ahmet Emin Yalman, Nazizm ve ırkçılık karşıtı bir tutum benimser. Yazarı ve ortaklarından olduğu Tan gazetesinde, 1937 yılından itibaren, Türkiye'de Nazi nüfuzunun artmasını eleştiren makaleler kaleme alır. Cumhuriyet gazetesinde çıkan Nazi yanlısı haberleri eleştirdiğinde, Cumhuriyet gazetesinde çıkan Nazi yanlısı haberleri eleştirdiğinde, Cumhuriyet gazetesinde başyazarı Yunus Nadi ve diğer Cumhuriyet gazetesi yazarları, Yalman'ın Yahudilikten dönme Türk olmayan bir gazeteci olduğunu belirten yazılar kaleme alırlar (Köktener, 2005: 56-60). Bu tutumları, hakikaten Nazi tesiri altında oldukları düşüncesini uyandırmaktadır. Sonraki yıllarda Ahmet Emin Yalman Nazi karşıtı konumunu muhafaza eder. Hitler'i hicveden Diktatör filmi gösterime girdikten sonra, Charlie Chaplin ile yapılan bir mülakatı Türkçeye çevirerek gazetesinde yayımlar. Mülakatın 7 Aralık 1942 tarihinde Vatan gazetesinde yayımlanmasından hemen sonra, gazete hükümet tarafından iki ay süreyle kapatılır. Artık Ankara'da, Nazi nüfuzu, Cumhuriyet gazetesinden daha geniş bir ortama yayılmıştır. Nazi tesiri taşıyan bir başka hükümet icraatı olan Varlık Vergisi'ni eleştirdiğinde, yine hükümetin sert tepkisiyle karşılaşır. Nitekim, verginin tasfiyesi konusunda yazdığı yazılardan sonra, Vatan gazetesi 1944 yılında süresiz olarak kapatılır. Yalman, anılarında o dönemi şu sözlerle ifade eder:

25 Eylül nüshasındaki 'berbad bir rahatsızlık' başlıklı bir yazıdan sonra 26 ve 27 Eylül 1944 tarihli sayılarında 'tasfiye nasıl olmalı' başlıklı iki yazı yazdım... Varlık vergisi gibi nazik bir konuya dokunmanın gazete hesabına intihar demek olduğunu bilmiyorum değilim. Fakat kimseye danışmadan mesuliyeti üzerime aldım ve yazdım. Hükümet, üçüncü yazı tamamlanıncaya kadar dışını sıktı. Kendi ölçüsüyle suç tam bir hale gelince harekete geçti. Gazetenin müddetsiz olarak tatiline kararı 30 Eylül'de verdi. (Yalman, 1970c: 381).

Gazetecilikten uzak kaldığı dönemde, Yalman, Nazizm karşıtı yayınlar yapmaya devam eder. Dünyanın başına bu kadar felaket getiren Naziliği herkes iyice öğrensin ve bundan sonrası için bu gibi akımlar önlenmeye çalışılsın diyerek, 'Naziliğin İç Yüzü' kitabını yayımlar. Yalman'a göre:

Naziliğin yükseliş ve yıkılışı, tarihin en ibretli maceralarından biridir. Tahakküme, istibdada, nefrete dayanan bir sistemin en uygun şartlar içinde bile beka bulamayacağını, günün birinde mutlaka çökeceğini ve müstebitlerin başına yıkılacağını bir defa daha isbat etmiştir. Nazilik macerasını Alman milleti varlığıyla, birliğiyle ve istiklalile ödemiştir. Türlü türlü dar hesaplarla bu maceraya yıllarca müsamaha gösteren milletler de gafletlerini sellerle kan dökerek, tehlikeler, buhranlar, dehşetler geçirerek ödemeye mecbur kalmışlardır (Yalman, 1945: 112).

Tüm bu olaylar içerisinde Ahmet Emin Yalman'ı umutlandıran belki de tek gelişme, Köy Enstitüleri'nin açılmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı eğitimciler Türkiye'ye davet edilirler ve yeni rejimin çağdaşlaşma projesinin bir parçası olarak çağdaş eğitim kurumlarının nasıl düzenlenmesi gerektiği hakkında raporlar sunarlar. Bunlar arasında, Amerikalı ünlü eğitimci John Dewey'in 1924 yılında (Dewey, 1939), öğrencisi ve fikri takipçilerinden Beryl Parker'ın ise 1933 yılında Maarif Vekâleti'ne sundukları raporlarda (Parker, 1939), her bölgenin ihtiyacına ve öğrencilerin yeteneklerine göre esneklik gösteren, Amerikan tarzı liberal eğitim modelleri önerilir. İşte Köy Enstitüleri, bu türden mahalli ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları dikkate alan bir kurum olarak ortaya çıkar. 1944 yılında Çifteler Köy Enstitüsü'nü ziyaret eden Ahmet Emin Yalman, gözlemlerini, "Yarının Türkiyesine Seyahat" başlığı altında kitaplaştırır. Yalman, eleştirel düşüncenin teşvik edildiği bu liberal eğitim kurumlarından şu sözlerle bahseder:

Bu memleketin insanının şerefine, haysiyetine saygı göstermek, hareketlerinin mesuliyetini kendine bırakmak, en iyi hareketi seçip yapacağına emniyet duymak; en doğru usuldür. Eski tarzdaki kör ve sert disiplin, bu memleketteki kalplerin halis duygularını felce uğratar, insanlar arasındaki sun'i mesafeler yaratır, haksızlıklara ve anlayışsızlıklara yol açar, mukavemetler ve terslikler uyandırır. Halbuki sevgi, izzetinefse saygı, iyi muamele, hakkaniyet ve müsavat bu memleketin insanını bağlar, en iyi hareketlere sevk eder, ahenk, birlik, ve hazlı işbirliği yaratır (Yalman, 1944: 14).

...Çifteler köy enstitüsünün haftalık bir tenkit saati var. Bu saatte tam hürriyet hüküm sürer, münakaşa tamamile serbesttir. Talebe birbirini, öğretmenlerini, müdürünü serbestçe tenkit edebilirler. Umumi hayatımızda yer yer koğulan ve huluskarlığa yer vermeğe davet edilen serbest tenkidin memleket bakımından ne kadar

hayırlı bir kuvvet olabileceğini enstitüde hüküm süren güzel ruh, apaçık belirtmektedir.

Umumi surette enstitünün tecrübesi şunu ortaya koymuştur ki emniyetsizlik duygusu, kök körüne itaat sistemi ve sert disiplini bu memleket halkı için verimsiz ve kısır bir sistemdir. Hürriyet, serbest tenkit, müsavat, karşılıklı saygı, kanaatle hareket; Türk milletinin ruhuna uygun ve bu memleket için çok verimli kıymetlerdir (Yalman, 1944: 17).

Köy Enstitüleri için sonun başlangıcı, Türkiye'nin Batı bloğu içinde yer alma çabalarıyla başlar. Bu süreçte Köy Enstitüleri, sol eğilimli hatta komünist öğrenciler yetiştirmekle suçlanarak kapanma sürecine girer. Buna rağmen, bu yeni süreç, Ahmet Emin Yalman için yeni fırsatların doğduğu bir dönemdir. Türkiye'nin Batı bloğuna yakınlaşması süreci, 31 Ocak 1943'te Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları yenmeleriyle başlar. Ankara hükümeti tekrar yüzünü Müttefik Devletlere döner. Nihayetinde, "Kızıl Ordu'nun Berlin'e 50 km. yaklaştığı, Müttefik ordularının Köln'de bulunduğu bir sırada" 23 Şubat 1945'te, Türkiye, Japonya ve Almanya'ya savaş ilan eder (Ersel vd., 2002: 68). İnönü böylece, Türkiye'nin San Francisco'da yapılacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na davet edilmesini sağlar. Bu gelişme, Ahmet Emin Yalman'ın kariyerinde bir dönüm noktası olur. Amerika'da eğitim görmüş, bu ülkeyi iyi bilen bir gazeteci olarak, kendisinden San Francisco'ya giden Türk delegasyonunda gazeteci olarak bulunması istenir ve böylece Yalman'ın gazetecilik mesleğine verdiği ikinci zorunlu ara son bulur. San Francisco toplantısı dönüşünde kaleme aldığı 'San Fransisko'da Neler Gördüm?' kitabında, 1944 Eylülünden 23 Mart 1945'e kadar süren zorunlu tatil devresinden sonra gazeteye hasret kaldığını yazar. Ancak "San Fransisko'da esen barış rüzgârlarını doğrudan kendi ciğerlerine doldurmak" ister ve konferans izlenimlerini hem Vatan gazetesinde hem de kitap olarak yayınlar (Yalman, 1945: 5).

25 Nisan ile 26 Haziran arasında San Francisco Konferansını dikkatle izledim, gazeteye her gün telsizler yağdırdım. Hele heyetimizi ilgilendiren meselelerde bol haber verdim, fakat dünyanın yolunu şaşırdığını, Atlantik Paktının ümit ettirdiği hedeflerin elden kaçtığını ve Büyüklerin ve hele Sovyet Rusya'nın ölçsüz vetosuna dayanan bir sistemin ortalığı oyalayacağını ve ancak mahdut faydalar sağlayacağını hiç zihnimden çıkarmadım (Yalman, 1970d: 17).

San Francisco Konferansı sonrasında, Türkiye'nin Batı bloğuna dâhil olmasının ön koşullarından birinin, çok partili sisteme geçilmesi olduğu anlaşılır. Nitekim Milli Şef İnönü, Batı cephesindeki savaşın 8 Mayıs 1945'te resmi olarak son bulmasından hemen sonra, çok partili siyasete geçişin ilk sinyallerini verir. 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarında şunları söyler:

Türk milleti yeni bir çalışma devrine giriyor. İleri bir insan cemiyeti olmanın maddi şartlarını, hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar açık tamamlamak için durmadan hamleler yapmak ödevindeyiz... Harb zamanlarının ihtiyati tedbirlerle lüzum gösteren darlıklarını aştıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir... Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâblar geçirmiş bir memleketin sarsıntılara uğramadan, [demokrasinin] daha ziyade ilerlemesini temin edecektir (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1945).

Milli Şef'in siyasi sistemin demokratikleştirileceği sözünü verdiği konuşması, parti içinde açığa çıkan bir görüş ayrılığıyla aynı dönemde gerçekleşir. Partinin Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gibi liberal üyeleri, uzun süredir tek parti rejiminin otoriter yapısına muhalefet etmektedir. Bu üyelerle parti arasındaki gerilim, çiftçiyi topraklandırma kanunu hakkındaki görüşmelerde zirveye tırmanır. Liberaller, *Dörtlü Takrir* olarak bilinen bir bildirgeyle de parti içindeki karar alma süreçlerinin otoriter doğasına karşı tepkilerini dile getirirler. Bildirgeyi takiben liberal kanadın önde gelen simalarından Menderes, Köprülü ve Koraltan partiden ihraç edilirler. Ancak parti yönetimi milli mücadelenin ve Kemalist devrimin en önemli kişiliklerinden biri olan Bayar'ı partiden ihraç etmeye çekinir. Ne var ki, 1 Kasım 1945'te Meclis'te açılış konuşması yapan Milli Şef, Türk demokrasisinin tek eksikliğinin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu söyleyerek, Bayar'ı partiden istifa edip bir muhalefet partisi kurmaya teşvik eder. Bunun üzerine Bayar, 2 Kasım 1945'te partiden istifa ederek, "dörtlerin" geri kalanıyla birlikte muhalefet saflarına katılır.

Ahmet Emin Yalman, bu dönemde, CHP'nin kendini yenilemesi teması üzerinde durur. Parti içi muhalefetle uzunca süre birlikte hareket eden Yalman, yeni partinin kurulması sürecinde Bayar ve arkadaşlarıyla birlikte hareket eder. Yalman, bu birliktelik için: "... Vatan gazetesi tabii bir şekilde tek bir mücadele cephesi haline geldi. Ben de dörtlerin beşincisi durumuna geldim ve yıllarca öyle kaldım" der (Yalman, 1970d: 38). CHP'den ayrılan dört muhalif, bir gün Yalman'a "Atatürk'e yakın

olan asıl takım biziz, Halk Partisi'nin varlığını devam ettirmek bize düşer", diyerek eski partileri üzerinde hak iddia etmek istediklerini belirtirler (Yalman, 1970d: 42). Yalman, bu görüşe karşı çıkarak bu kadar yıllık iktidar partisi ile miras kavgası yapmak yerine, partiye yeni bir isim bulmayı teklif eder. Muhtemelen Amerikan siyasal sistemindeki Cumhuriyetçi-Demokrat ayrımını düşünerek, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına Demokrat Parti'nin kurulmasını önerir (Yalman, 1970d: 43). Yeni partinin ismi hakkında gazetelerde Kemalist Parti, Demokrat Çiftçi Partisi gibi rivayetler dolaşmış olsa da, nihayetinde Yalman'ın teklifi olan Demokrat Parti ismi kabul görür (Yalman, 1970d: 47).

Netice itibariyle, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulur. Ahmet Emin Yalman, Demokrat Parti'yi tanıtmak ve halka benimsetmek adına başmakaleler yazar. Parti programını birçok yönden tahlil edip objektif görünen, ancak halka Parti hakkında güven aşıl原因an makaleler kaleme alır. Demokrat Parti, Milli Şef'in savaş sırasında uyguladığı acı ekonomik reçetelerinin halk arasında neden olduğu "İnönü yorgunluğunun" da ivmesiyle, kısa sürede geniş bir toplumsal destek tabanına kavuşur. 1950 genel seçimlerinde, oyların yüzde 52,7'sini alarak iktidara gelir. Ahmet Emin Yalman, Demokrat Parti'nin ilk iktidar döneminde partiye destek vermeye devam eder. Parti yöneticilerinin Anadolu gezilerinde hazır bulunur. Hatta bu gezilerin birinde, Malatya'da, Hüseyin Üzmez isimli köktendinci bir militanın suikast girişimine maruz kalır. Öyle görünmektedir ki, köktendinci çevreler, beklenenin aksine, Demokrat Parti iktidarının radikal İslamcı hareketlere karşı tavizsiz tutumundan muzdarip olup, belki de bundan Yalman'ı sorumlu tutmaktadırlar. Nitekim, Üzmez ve işbirliği yaptığı 15 kişi, ifadelerinde, bu işi Büyük Doğu dergisinin tahrikleri sonucunda yaptıklarını açıklarlar (Ersel vd., 2002: 207). Hakikaten de, Necip Fazıl Kısakürek, Büyük Doğu dergisinde bir süredir Yalman'ı hedef alan tehditkâr yazılar yayımlamaktadır. Örneğin, 20 Haziran 1952'de, Abdurrahman Şeref Laç imzalı bir yazıda Yalman şu şekilde tehdit edilir:

Ahmet Emin Yalman, sen hala bu memlekette mevkiini düşünmeden, yüksekte atarak konuşuyorsun, iyi ama sen bu halinle Türk milleti için nasıl hüviyet ifade ettiğinin farkında mısın? Eğer en ufak bir şüphene varsa izale edesin diye söyleyelim: İslam'ın ve Türk'ün manevi katili olmaktan artık sesinin boğulması gereken münafık. Bu sensin. Bizden kork ve korkundan geber. Evet senin tabir ve ikrarınla, biz senin boynuna kement atan cellat olacağız (Büyük Doğu, 20 Haziran 1952).

Suikastta ciddi bir şekilde yaralanan Yalman, tedavi gördükten sonra suikastçısı ile yüzleşir. Hüseyin Üzmez, dini akideleri zedeleyen yazılar yazması, Amerikan mandacılığı, komünist Nazım Hikmet'i kurtarma çabaları ve güzellik yarışması düzenlemek gibi sebeplerle Yalman'a düşman olduğunu söyler (Yalman, 1970d: 290-97). Yalman, Üzmez'e düşüncelerini açıklayıp, neden gelip kendisiyle daha önce görüşmediğini sorar ve bunun üzerine, "bizimkiler benim sizinle konuşmama razı olmazlardı. Bunu yapmağa kalkışsaydım beni öldürürlerdi", cevabını alır (Yalman, 1970d: 291).

Üzmez'in suikast düzenlemesine gerekçe olarak gösterdiği olaylardan biri, Ahmet Emin Yalman'ın Nazım Hikmet'in serbest bırakılması için katıldığı imza kampanyasıdır. Nazım Hikmet davasında Yalman, bireysel farklılıkları ve ifade özgürlüğünü ön plana çıkaran liberal duruş sergiler, ancak Nazım Hikmet'in fikirlerine herhangi bir yakınlığı olmadığını da belli eder. 19 Eylül 1949'da Vatan gazetesinde yayımlanan yazısında, Nazım Hikmet'in komünist olmasının vatana ihanet olarak anlaşılmaması gerektiğinin altını çizer:

Eğer Nazım Hikmet'te komünist nazariyelerine muvazi düşünceler varsa, bunlar; Türk vatan sevgisi haricinde bir tesanüte bağlanmanın bir alameti değildir. Türk şairi Nazım Hikmet bir Moskof ajanı olmamıştır ve olamaz. Komünizm tarzında görünen hisleri ancak memlekette sefalet ve haksızlık çekenlere karşı duyduğu alaka ve hassasiyetin bir mahsulüdür ki cemiyetimizi yaşatmak için mutlaka bu sefaletlere çare bulmağa, bu haksızlıkları düzeltmeğe mecburuz. Bu acıları duyanlar ve bize hatırlatanlar, milletin düşmanı değildirler, aksine olarak, en basiretli dostlarıdır (Vatan, 19 Eylül 1949).

Ancak Ahmet Emin Yalman, soğuk savaş ortamında bu tutumunu uzunca süre devam ettiremez. Bir süre sonra, Vatan gazetesinde, Nazım Hikmet'i Moskova ile ilişkilendiren haberler yer almaya başlar. Belki bu tutum değişikliğinin etkisiyle Nazım Hikmet, daha sonra Ahmet Emin Yalman için şu dizeleri kaleme alır: "...ve Ahmet Emin Yalman / önce Alaman oldu sonra Amerikan. / Ona göre her devirde, her zaman / satılacak bir gazeteydi "Vatan" / ve hazret sattı Vatanı. / Hapse atacaklarmış Ahmet Emin Yalman'ı / Amerikana yaranmaktaki rekabet yüzünden. / Hapisteki hırslılara acıyorum ben, / ahlâkları bozulacak / Emin Beyle aynı damda yaşayarak..."

Demokrat Parti'nin önde gelen isimleri arasında anılmaya başlanan Ahmet Emin Yalman'ın siyasal düzenin liberalleşeceğine dair umutları

bir süre sonra sönmeye başlar. 1950 genel seçim zaferiyle Demokratlar, demokratik bir yönetimi değil, devlet bürokrasisi ve diğer bütün siyasi kurumlar üzerinde parti hâkimiyetine imkân veren ve hatta bunu teşvik eden merkezileşmiş bir çerçeveyi devralırlar (Sunar, 1990: 749). Ayrıca DP'nin 1954 seçimlerindeki ezici başarısı, partinin liderlerinde “sınırsız iktidar yanılması” yaratır (Eroğul, 1987: 111). Sonuçta Demokratlar tek partinin alışkanlıklarını benimserler. Tek parti dönemindeki CHP gibi DP de herhangi bir muhalif görüşe karşı hoşgörüsüdür. Dolayısıyla, muhalefet partilerinin radyoyu kullanmasına sınırlamalar getirirler (Ahmad, 1992:56). Ayrıca, 8 Ağustos 1951’de, meclisten CHP’nin bütün malvarlığına el konulmasını öngören bir kanun geçirirler (Milliyet, 9 Ağustos 1951). Ceza Yasası’nı daha da sertleştirmekle yetinmeyip, 2 Mayıs 1954’teki seçimlerden önce hükümet aleyhinde yayın yapılmasını engellemek amacıyla basına resmi notalar gönderirler (Ersel vd., 2002: 249). 1954 seçimlerinden sonra, muhalefeti destekleyen seçim bölgelerinin bir kısmı, Malatya gibi ikiye bölünürken, diğerleri de Kırşehir örneğinde olduğu gibi ilçe statüsüne indirilir (Eroğul, 1987: 112). 6-7 Eylül 1955’te Kıbrıslı Türklere destek amacıyla düzenlenen ve İstanbul ve İzmir’deki Rumlara yönelik şiddet eylemlerine dönüşen gösteriler de, Türkiye’deki siyasi hayatın yozlaşmasının nedenlerinden biri olur (Güven, 2005). 7 Temmuz 1955’te ifade özgürlüğünü kısıtlayan bir kanun daha kabul edilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle, çeşitli gazeteciler ya tazminat ödemek zorunda bırakılır ya da hapse atılırlar. Bu kanun, parti içinde de gazetecilere mahkemede kendilerini savunma hakkının verilmesini savunan bir fraksiyonun doğmasına neden olur (Ersel vd., 2002: 273). Talepleri parti yönetimi tarafından görmezden gelinen on dokuz milletvekili DP’den ayrılarak daha liberal bir görüşe sahip Hürriyet Partisi’ni kurarlar. Ahmet Emin Yalman, DP’nin basına, muhalefete ve azınlıklara karşı izlediği politikadan rahatsızlığını ifade edip, isim babası olduğu partiden uzaklaşmaya başlar.

Demokrat Parti’nin basına karşı izlediği despotik tavır, Ahmet Emin Yalman’ın bile hapis cezası alması ile sonuçlanır. Söz konusu olay Amerikalı gazeteci Eugene C. Pulliam’ın Türkiye’yi ziyareti sonrasında kaleme aldığı bir yazının Vatan gazetesinde yayımlanması ile başlar. 17 Ekim 1958 tarihli Vatan Gazetesi’nin haberinde şu ifadeler yer alır:

Sırf Başvekil Adnan Menderes ile görüşmek maksadiyle Türkiye’ye gelen İndianapolis Star, New ve Arizona Republic gazetelerinin sahip ve başmuharriri Eugene C. Pulliam ile eşi Bayan Nina Pulliam, dört gün bekletildikten ve başvekilin bulunduğu vapurda İzmir’e bir seyahat yaptıktan sonra

maksatlarına erememişler, ömürlerinde hiçbir zaman bu kadar hakaret ve istiskal görmedikleri intibaiyle aramızdan ayrılmışlar ve gazetelerinin 1 ve 2 Ekim tarihli sayılarında Türkiye'ye dair suç telakki edilmesi muhtemel kısımları çıkartılarak çok hafifletilmiş bir hulasasının aşağıya geçirdiğimiz iki yazıyı neşretmişlerdir:

‘İkinci Cihan Harbinden beri ilk defa olarak Türkiye'nin her tarafında bize karşı dostça olmayan bir hava esmeğe başlamıştır. Türkler başlarına gelen her aksilikten bizi mes'ul tutuyorlar. Bütün bu hallere ait mes'uliyetler bir tek kişinin üzerinde toplanıyor ki o da Türkiye'nin, kendi kendini diktatör mevkiine geçirmiş olan Başvekili Adnan Menderestir. Kudret ve şahsi otoritesinin genişliği kendisinin başına vurmuştur...

1950'de Menderes, Türk milletine daha geniş hürriyetler ve daha fazla iktisadi gelişme vadetmek suretiyle iktidara gelmişti. Aradan iki yıl geçtikten sonra taahhüdlerini bir tarafa bırakmış ve türlü türlü manevralarla Türkiye'nin mutlak bir diktatörü mevkiini almıştır' (Vatan, 17 Ekim 1958).

Söz konusu haberden dolayı, haberi yayımlayan diğer gazete sahipleriyle birlikte yargılanmaya başlanan Yalman, 7 Mart 1960'ta 1 yıl 3 ay hapis cezasını çekmek üzere cezaevine girer. Dört gün sonra fenalaşarak hastaneye kaldırılan Yalman, 15 Nisan 1960'ta 6 aylığına tahliye edilir. Böylece Demokrat Parti, kuruluşunda ve iktidara gelişinde aktif rol oynamış olan Ahmet Emin Yalman'a dava açarak, onun eleştirel düşüncelerinden ve haberciliğinden ötürü cezaevine girmesine sebep olur.

DP hükümetinin otoriter politikaları karşısında, geçmişte Demokratların iktidara yükselişine katkısı bulunan Ahmet Emin Yalman gibi Türk aydınları, DP'nin “çoğunluk diktatörlüğüne” karşı muhalefetlerini mahkemelere düşme ve cezaevinde yatma pahasına dile getirmeye başlarlar. Partinin, özgürlüklerin savunuculuğundan parlamenter diktatörlüğe uzanan yolculuğu, Cumhuriyet tarihindeki ilk askeri darbeyle son bulur. Genç subaylardan oluşan bir cunta, demokratik seçimle işbaşına gelmiş olan Demokrat Parti hükümetini 27 Mayıs 1960'ta devirir. Cuntacılar, aralarında Ahmet Emin Yalman'ın da olduğu geniş bir aydın grubu tarafından desteklenirler. Yalman, yazılarında, darbecilerden övgüyle bahsederek, “Bugün yeni bir gün. Yeniden doğmuş gibiyim,” ifadelerini kullanır. (Vatan, 27 Mayıs 1960). Aynı şekilde, darbeyi takip eden günlerde oluşturulan Danışma Kurulu'nda görev almayı kabul ederek, ülkeyi demokratikleştireceği,

liberalleştireceği umuduyla askeri cuntaya destek verir. Yeni dönemde ordu, demokrasinin merkezîyetçi vasiliğine soyunan bir illiberal unsur olarak siyasal sisteme dâhil olur. Bu yazının çerçevesinde olmamakla birlikte liberaller, 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinde de benzer hataları tekrarlarlar. Ahmet Emin Yalman, bir süre sonra, Vatan gazetesinden ayrılıp Hür Vatan'ı kurar. Bir süre sonra da, artık gazeteciliği bırakıp, kendini anılarını yazmaya vakfeder.

3. Sonuç

Bu yazıya liberalizmin kendi içinde çelişkiler barındıran bir ideoloji olduğunu söyleyerek başladık. Liberallerin değişen bağlam ve zamanlarda farklı pozisyonlar almış olmasının, hem siyasal düşünceler tarihinde, hem de Türk-Osmanlı düşünce hayatında liberallere şüpheyile yaklaşılması sonucunu doğurduğundan bahsettik. Sonrasında, Ahmet Emin Yalman örneğinde, Türkiye'de liberal aydınların zaman ve bağlama göre değişen ve hatta kendileriyle çelişen siyasal tutum ve düşüncelerini inceledik.

Netice itibariyle, Yalman'ın düşünceleri, liyakati esas alan, hükümeti eleştirme hürriyeti tanıyan, merkezi vasilik yerine halkçılığı ön plana çıkaran, kamu sektörünün dahi serbest piyasa mantığı doğrultusunda hareket etmesini savunan liberal anlayıştır. Ayrıca Yalman, bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde, katı laikçi hükümetlere karşı inanç hürriyetini savunur ve fakat dinsel köktencilığe karşı da seküler bir devlet modelinden yana olduğunu gösterir. Bu görüşleriyle, ılımlı İslam düşüncesini belki de ilk ifade eden aydınlardan biridir. Bu çalışma sonucunda vardığımız bir başka sonuç ise, liberal aydınların uzun vadeli liberalleşme projeleri hatırına, kısa vadede sivil veya askeri otoriter rejimlere tahammül etmeleridir. Yalman'ın, önce Demokrat Parti, sonra da 27 Mayıs darbesine verdiği destek, bu iddianın en azından Yalman örneğinde doğrulandığını gösterir. Bu nitelikleri göz önünde bulundurarak, Ahmet Emin Yalman gibi, Türk-Osmanlı düşünce hayatında yer almış liberal aydınlar üzerine yapılan çalışmaların, günümüz Türkiyesinde liberal akımlara kökenlerini hatırlatacağı umudumuzu son söz olarak belirtmek isteriz.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1992) *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınevi.
- Ahmad, F. (1993) *The Making of Modern Turkey*. Londra: Routledge.
- Ahmad, F. (2007) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akar, R. (2000) *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Belge.
- Aktar, A. (1999) *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim.
- Althusser, L. (1994) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim.
- Ambarcıoğlu, N. (1945) *Mütareke Yıllarından Vesikalar: Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları*. Ankara: Çankaya Basımevi.
- Berktaş, F. "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji", *Modern Siyasal İdeolojiler* içinde. Der: Örs B. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 47-114.
- Büyük Doğu, 20 Haziran 1952.
- Coşar, S. (2004) "Liberal Thought and Democracy in Turkey", *Political Ideologies*, 9 (1): 71-98.
- Cumhuriyet, 20 Mayıs 1945.
- Demirci, A. (2005) "Ahmet Emin Yalman", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* içinde. İstanbul: İletişim, 473-479.
- Deringil, S. (1994) *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dewey, J. (1939) *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*. Ankara: Maarif Vekâleti.
- Eroğul, C. (1987) "The Establishment of Multiparty Rule: 1945-71," *Turkey in Transition: New Perspective* içinde. Der: Schick ve Tonak, New York: Oxford University Press, 101-143.
- Ersel, H., A. Kuyuş, A. Oktay, M. Tunçay (2002) *Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1941-1960*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Esmer, A. Ş., O. Sander (1969) "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965* içinde. Der: Bilge vd., Ankara: SBF Yayınları, 147-224.
- Guttstadt, C. G. (2006) "Depriving Non-Muslims of Citizenship as Part of the Turkification Policy in the Early Years of the Turkish

Republic: The Case of Turkish Jews and its Consequences during the Holocaust”, *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities* içinde. Der: Hans-Lukas Kieser, Londra: I.B. Tauris, 50-56.

- Güven, D. (2005) *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İlmen, V. (1998) “20 Kur’a Askerler”, *Tarih ve Toplum*, 180, 3.
- İnsel, A. (2005) “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm* içinde. İstanbul: İletişim, 23-40.
- Kadioğlu, A. (2007) “An Oxymoron: The Origins of Civic-republican Liberalism in Turkey”, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 16 (2): 171–190.
- Karaveli, H. M. (2010) “An Unfulfilled Promise of Enlightenment: Kemalism and its Liberal Critics”, *Turkish Studies*, 11 (1): 85-102.
- Köktener, A. (2005) *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lind, M. (1994) “In Defense of Liberal Nationalism”, *Foreign Affairs*, 73 (3): 87-99.
- Milliyet, 9 Ağustos 1951.
- Ökte, F. (1951) *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu.
- Özavcı, H. O. (2012) “Liberalism in the Turkish Context and its Historiography: Past and Present”, *Anatolian Studies*, 62: 141-151.
- Parker, B. (1939) *Türkiye’de İlk Tahsil Hakkında Rapor*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Saraçoğlu, Ş. (1942) “Kabine Programı”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 6 (27): 24-25.
- Sunar, İ. (1990) “Populism and Patronage: The Demokrat Party and its Legacy in Turkey,” *Il Politico*, 55 (4): 745-757.
- Tamir, Y. (1995) *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Vatan, 17 Ekim 1958.
- Vatan, 19 Eylül 1949.
- Vatan, 27 Mayıs 1960.
- Yalman, A. E. (1914) *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press*. New York: Columbia University Press.
- Yalman, A. E. (1938) *Gerçekleşen Rüya*. İstanbul: Tan Matbaası.

- Yalman, A. E. (1944) *Yarının Türkiyesine Seyahat*. İstanbul: Vatan Matbaası.
- Yalman, A. E. (1945) *Naziliğin İç Yüzü*. İstanbul: Vatan Matbaası.
- Yalman, A. E. (1957) *Berraklığa Doğru*. İstanbul: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti.
- Yalman, A. E. (1970) *San Fransisko'da Neler Gördüm?* İstanbul: Vatan Matbaası.
- Yalman, A. E. (1970a) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1918*. İstanbul: Rey Yayınevi.
- Yalman, A. E. (1970b) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1918-1922*. İstanbul: Rey Yayınevi.
- Yalman, A. E. (1970c) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1944*. İstanbul: Rey Yayınevi.
- Yalman, A. E. (1970d) *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1944-1970*. İstanbul: Rey Yayınevi.
- Yetkin, Ç. (1982) *Serbest Fırka Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924-1925*. İstanbul: İletişim.
- Zürcher, E. J. [1995] (2003) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

